

УДК 371.3:811.161.2

Наталя Серета,
вчитель початкових класів
Зеленівської ЗОШ № 38

РОЗВИВАЄМО ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ІЗ ДОСВІДУ РОБОТИ

У статті розглядається проблема розвитку зв'язного мовлення молодших школярів на уроках української мови. Автор описує свій досвід роботи з цього питання, приводить приклади, прийоми (словникова робота, складання речень за власними спостереженнями, редагування, переказ, словесні і творчі диктанти, творче списування, заучування текстів, словесне малювання, складання плану, ділення текстів на частини), застосовуються прийоми «Мікрофон», «Мозковий штурм», здійснюється опрацювання текстів різних типів та прислів'їв, на основі яких складаються твори, звертає увагу на різні види переказів (докладний, стислий), пам'ятку та ін.

Ключові слова: зв'язне мовлення, методика, прийоми роботи, засоби, молодші школярі, переказ, усні та письмові висловлювання, уроки краси.

В статье рассматривается развитие связанной речи младших школьников на уроках украинского языка. Автор характеризует понятие, описывает свой опыт работы с этого вопроса, приводит примеры и приемы (словарная работа, упражнения с предложениями (складывания предложений за собственными наблюдениями, редактирование предложений, восстановление деформированных предложений), пересказ, словесные и творческие диктанты, творческое списывание, заучивание текстов, словесное рисование, складання плану, деление рассказа на части, прийоми «Микрофон», «Мозговой штурм»), используются уроки красоты и др.

Ключевые слова: связанная речь, методика, приемы работы, средства, младшие школьники, пересказ, усные и письменные высказывания, уроки красоты.

The inarticle the problem of development of the coherent broadcasting of junior schoolchildren is examined on the lessons of Ukrainian. An author of description is the experience through this question, makes examples, receptions (dictionary work, stowage of sentences after own supervisions, editing, translation, verbal and creative dictations, creative writing, overlearning of texts, verbal drawing, stowage of plan, division of texts to pieces), receptions are used «Microphone», «Cerebral assault», working of texts of different types comes true and proverbs, what works are on the basis of, pays attention to

different types of translation (detailed, compressed), attraction and other beauty conducted lesson on nature, on that there is chosen at' km, at home there are verses, songs, riddles, recitals of him, words and expressions get out, collectively folded verbal spider «web».

Key words: *coherent broadcasting, methodology, receptions of work, facilities, junior schoolchildren, translation, усные and writing expressions, lessons.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку системи освіти в Україні, у теорії і методиці навчання української мови виокремлюється новий комунікативно-діяльнісний підхід, що дав змогу вченим розглядати мовну систему в тісному взаємозв'язку з умовами її використання, функціонування, засвоєння і тими змінами, що відбуваються у процесі зв'язного мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській лінгводидактиці зв'язному мовленню присвятили свої наукові праці вчені-мовознавці, методисти Н. Бабич, І. Білодід, А. Богуш, М. Вашуленко, М. Жовтобрюх, А. Коваль, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентилюк, В. Русанівський, Г. Шелехова та ін. У центрі їхньої уваги були теоретичні і практичні аспекти культури спілкування, мовленнєвої діяльності як галузі мовознавчої науки, пов'язаної з психологією і стилістикою, вихованням мовленнєвої особистості.

У процесі становлення нового освітнього комунікативного підходу багато важать надбання вчителів-практиків, в яких окреслюються питання розвитку цього мовлення.

Формулювання цілей статті. У цій статті маємо на меті ознайомити з досвідом роботи над розвитком зв'язного мовлення на уроках мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомий педагог В. Сухомлинський наголошує, що зв'язне мовлення це невід'ємна складова навчання рідної мови, суть якої полягає в озброєнні учнів умінням правильно, з дотриманням високої мовленнєвої культури зв'язно висловлювати свої думки як в усній, так і писемній формах, тобто розвивати у них природну комунікативну здатність, формувати, поліпшувати й удосконалювати їхнє зв'язне мовлення [6, с. 7].

Вчені лінгводидактичної галузі науки (А. Богуш, М. Вашуленко, С. Дорошенко, М. Львов, С. Караман, Л. Паламар та ін.) під зв'язним мовленням розуміють організовану за законами логіки, граматики й композиції єдність, що має тему, відносну самостійність, завершеність і розчленовується на більш чи менш закінчені частини, пов'язані між собою.

Психологи (Л. Виготський, І. Зимня, М. Жинкін, С. Рубінштейн, В. Синиця) аналізують його як мовлення, форма якого закономірно пов'язана і визначається змістом, а зміст є вираженням відповідного бажання або думки мовця.

У лінгвістиці (І. Гальперін, О. Текучов) зв'язне мовлення визначається

як відрізок тексту, що має значну протяжність, розчленовується на завершені частини і передає завершену тему.

Зв'язне мовлення, на думку Т. Ладиженської, розглядається і як процес (мовленнева діяльність) і як результат акту комунікації [2, с. 278].

Оскільки, у процесі вивчення української мови, умовою успішного розвитку мовлення у дітей виступає потреба в спілкуванні, тому на уроках передбачаємо такі ситуації, які спонукали б до висловлювання власної думки, введення міжособистісного діалогу, невимушеного спілкування один з одним. На уроках для правильного говоріння пропонуємо зразки мовлення. Переконані, що школярі впевнено розкажуть або напишуть лише про те, про що добре знають, коли в них буде запас знань, матеріал за темою розповіді.

На практиці, для вправного користування словом у зв'язному мовленні, школярів зацікавлюємо такими прийомами, як аналіз, з'єднання слова в словосполучення та речення. Крім того, для навчання дітей складати і писати твори застосовуємо вправи: словникова робота, логічні вправи, складання речень за власними спостереженнями, редагування речень, відновлення деформованих речень, перекази, складання описів за малюнками, творче списування, заучування текстів, словесне малювання. Покажемо це на прикладі підготовки учнів до зв'язних висловлювань про природу, зокрема про весну.

1. Словникова робота:

а) пояснення значення слова «жайворонок»;

Жайворонок – співучий птах із родини горобців, що живе переважно на полях та луках;

б) підбирання спільнокореневих слів:

жайворонок – жайвір, жайвороненя, жайворонків;

в) складання словосполучення:

голосистий жайворонок, жайворонкова пісня, дзвінкоголосий жайворонок, почути жайворонка, насолоджуватись співом жайворонка;

г) будування речення:

Жайворонок піднімається у блакить березневого неба. Над полем лунає дзвінка пісня. Від радісного співу жайворонка прокидається земля від сну;

д) колективне складання тексту про жайворонка.

2. Підбір художніх означень до слів (берізка – струнка, білокора, тендітна; хмари – темні, кучеряві, чудернацькі; небо – чисте, прозоре, лагідне, блакитне).

3. Відбір дієслів, які влучно передають зміст (світло – блищить, мерехтить, іскриться, палахкотить; вода – біжить, шумить, вирує, клекотить).

4. Порівняння предметів та явищ (білий сніг, ніби біла вата; сині фіалки, ніби шматочки синього полотна; очі, ніби намистинки).

5. Вживання у мовленні зворотів (земля напоєна вологою; галявина

освітлена сонцем; озимина зігріта теплом).

Багато уваги приділяємо зоровим та слуховим диктантам, творчому списуванню. Тексти добираємо такі, щоб сподобались і запам'ятались учням:

Струмочки тихо плескали, дзвеніли, веселились.

Весняне повітря напоєне сонячною енергією.

Сині проліски вкрили галявину, немов на землю впало небо.

На уроках розвитку зв'язного мовлення для полегшення роботи над текстами різних типів акцентуємо увагу на запитаннях, на які відповідає кожен тип: текст-розповідь: Що відбулося?, текст-опис: Який?, текст-міркування – Чому? Навіщо? (Який тип тексту ви прочитали? Докажіть; Як визначити тип тексту?).

Важливим, на нашу думку, є робота над колективним і самостійним складанням плану, дотримуючись якого діти висловлюють свої думки. Його роль надзвичайно велика: він допомагає правильно відтворити зміст тексту, послідовно викласти матеріал відповідно темі. В процесі його складання відбувається «згортання» словесної інформації у смислові блоки і абстрактні моделі.

Скласти план – значить назвати кожен частину тексту та розташувати їх по порядку. Підкреслимо, що для цієї роботи варто уважно прочитати текст і подумати, про що розповідається в зачині, основній частині, кінцівці; прочитати текст повторно і поділити його на логічно завершені частини; вирішити, за допомогою яких речень буде оформлятися назва пункту; підібрати заголовок для кожної частини, записати їх; прочитати план і пригадати зміст тексту.

У процесі складання плану слід уникати таких помилок, як: порушення логіки тексту; не відповідність пунктів плану темі, його основній ідеї; відсутність вступної і заключної частини; застосування коротких назв пунктів, що не дають можливості уявити про зміст тексту, або занадто об'ємні, які нагадують твір; непропорційність, тобто деякі дуже короткі пункти, а окремі розгорнуті.

На практиці використовуємо різні прийоми залучення учнів до складання плану: 1) До кожної картинки тексту придумати назви, найкращі з яких записуються на дошці у вигляді плану, розподіляємо заголовки відповідно до змісту розповіді; 2) Один пункт плану пропонує вчитель, інші підбирають школярі.

Разом із тим, на уроках розвитку зв'язного мовлення дітей навчаємо користуватися пам'яткою.

Мовлення повинно бути:	Яких правил мовлення слід дотримуватись
Змістовним	Продумайте тему й основну думку свого висловлювання. Не говоріть і не пишть зайвого.
Послідовним	Стежте за порядком викладу думок.

Багатим	Уживайте різноманітні слова й речення. Намагайтеся не повторювати слова та речення.
Точним	Вживайте найбільш точні слова.
Виразним	Добирайте найвлучніші вислови, що передають основну думку.
Доречним	Завжди враховуйте, з ким розмовляєте і за яких обставин.
Правильним	Правильно вимовляйте і пишiть слова, речення.

Великого значення приділяємо переказу тексту, що представляє собою вправу, суть якої полягає в передаванні художніх чи наукових текстів, в опануванні їх логікою та композицією, а також лексичними, художніми й синтаксичними засобами мови. Ефективними видами переказу є докладний, вибірковий, стислий.

При детальному переказі учні повинні зберігати специфічні вирази, звороти. Роботу над ним проводимо в такій послідовності:

- читання тексту учнями або вчителем;
- бесіда за змістом;
- лексико-семантична робота;
- повторне читання тексту;
- поділ його на частини;
- складання плану;
- робота над образними засобами;
- орфографічна підготовка до написання переказу;
- написання переказу;
- перевірка написаного.

Для того, щоб навчити дітей коротко та лаконічно передавати зміст, тобто стисло, використовуємо бесіду на основі прочитаного, смисловий аналіз тексту. У процесі навчання стислому переказу дотримуємося таких умов: а) оповідання повинно бути добре проаналізовано, тобто зрозуміла його головна думка; б) діти спираються на чіткий, логічний, продуманий план. Роботу над стислим переказом проводили декількома способами. На одному уроці після прочитання та аналізу тексту, пропонувався план переказу і колективно складання стислого переказу на основі читання кожної частини і передаванням її змісту одним реченням з підказкою його початку.

Інший напрямок роботи з розвитку зв'язного мовлення заключається у навчанні учнів висловлювати усно чи письмово свої думки. Однією з умов успішності цієї роботи є системність, яка складається з підготовки до написання твору, написання твору та перевірки й аналізу робіт.

Розпочинаючи підготовку, оголошуємо тему наступного твору й ставимо перед учнями завдання щодо накопичення матеріалу до теми. Найбільш суттєвими джерелами для цієї роботи є екскурсії, прогулянки, організоване спостереження. У ході підготовки до твору, школярі роблять

елементарні записи, випишують уривки з віршів, прозових текстів, збирають ілюстрований матеріал тощо.

Наступним етапом роботи є обговорення зібраного дітьми матеріалу, відбір та розташування його в певній послідовності. І нарешті – власне складання тексту, його вдосконалення та запис.

Для досягнення результатів здійснюємо керуванням дитячими почуттями, направляємо їх на спостереження краси й незвичності навколишньої природи. Такий урок зазвичай називаємо уроком краси. Наприклад, якщо потрібно скласти опис берізки, то обов'язково йдемо на прогулянку туди, де росте це дерево, вчимося бачити красу звичайного, на перший погляд, дерева.

Пропонуємо дітям знайти вірші, пісні, загадки, оповідання про берізку, вибрати з них слова та вислови, що характеризують її. У результаті колективної роботи дітей на дошці з'являється словесна «павутинка».

Доцільними є застосування таких форм роботи, як «Мікрофон» та «Мозковий штурм», що дають можливість висловитися, поміркувати над однією проблемою, зокрема під час написання твору-міркування. Наприклад, за темою «Що означає дружити?». Пропонуємо за алгоритмом будувати свої висловлювання: Я вважаю, що...; Тому що...; Наприклад...; Отже...

На уроках розвитку мовлення часто використовуємо загадки, з відгадками яких складаємо речення, а потім – текст. Наприклад, з опорними словами «день, сонце, ліс, білочка, гриб, зайчик, хмара, дощ» було складено такий текст:

Настав вихідний день. Яскраво світило сонечко. Діти вирішили піти в ліс. На високій сосні вони побачили білочку. Лапками вона тримала гриб. З кущів вискочив зайчик і побіг у гущавину.

Раптом на небі з'явилася темна хмара. Почав накрапати дрібний дощик. Діти ледве встигли добігти до хатини лісника.

Неабияке значення для розвитку мовлення школярів мають прислів'я, оскільки вони виражають народну мудрість про правила етикету, про відносини між людьми, про всі важливі моменти життя людини. На їх основі навчаємо школярів складати усні розповіді, писати твори-міркування. Рекомендуємо для цієї роботи пам'ятку:

- 1) Згадай ситуації, в яких можливе використано це прислів'я.
- 2) Заголовком твору має бути прислів'я. Воно ж повинно прозвучати у вступі або у висновку.

3) Придумай вступ, основну частину та висновок.

Висновки і перспективи. Отже, систематизувавши власний досвід, переконані, що кожен учитель, як творча особистість, має визначити для себе ті методичні прийоми, які найкраще стимулюють мовленнєвий розвиток дітей, що є важливою передумовою розвитку творчих здібностей учнів. Перспективними залишаються питання ґрунтовного описання методики навчання переказу та власних творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Джежелей О. Практична методика розвитку мовлення молодших школярів / О. Джежелей – Київ : Шкільний світ, 2007 р. – 123 с.
2. Иваницкая Г. М. Уроки развития связной речи – [2-изд., перераб.] / Г. М. Иваницкая. – К. : Рад.шк., 1990. – 224 с.
3. Ладыженская Т. А. Обучение устной и письменной речи (связная речь) / Т. А. Ладыженская // Методика преподавания русского языка : учеб. пос. для студ. пед. ин-тов / М. Т. Баранов, Т. А. Ладыженская, М. Р. Львов, Н. А. Ипполитова, П. Ф. Ивченков; под ред. М. Т. Баранова. – М. : Просвещение, 1990. – С. 278–293.
4. Медведь Н. М. Розвиток діалогічного мовлення засобами інсценізації / Н. М. Медведь. – Харків : Основа, 2007 р. – 146 с.
5. Наумчук М. М. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів / М. М. Наумчук, Н. О. Будна. – Тернопіль : Навчальна книга, 2001 р. – 136 с.
6. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Укр. мова і літ. в школі. – 1968. – № 12. – С. 1–10.